

Διεθνές Συνέδριο για την Ανοικτή & εξ Αποστάσεως Εκπαίδευση

Τόμ. 11, Αρ. 9B (2022)

Η εξ Αποστάσεως Σχολική Εκπαίδευση κατά την περίοδο της πανδημίας: ζητήματα οργάνωσης και προοπτικές εξέλιξης

Κωνσταντίνος Καλατζής

doi: [10.12681/icodl.3302](https://doi.org/10.12681/icodl.3302)

Η εξ Αποστάσεως Σχολική Εκπαίδευση κατά την περίοδο της πανδημίας: ζητήματα οργάνωσης και προοπτικές εξέλιξης

Distance learning during pandemic: organizational issues and development prospects

Κωνσταντίνος Καλατζής
Μεταπτυχιακός Φοιτητής
Ελληνικό Ανοικτό Πανεπιστήμιο
konstantinoskalatzis@gmail.com

Abstract

The cessation of human activities due to the pandemic has had serious consequences in various areas of daily life. This article presents the context of educational processes, as designed and implemented in emergencies created by the rapid and expansive spread of the virus worldwide, while also proposing ways to organize distance education. In addition, it aims to outline those practices and technologies required to support both the new learning environment and the members of the educational process. At the same time, it emphasizes on the necessity of the enhanced offer of studies, while in conclusion it highlights the dual role of the teacher and the importance of his work reinforcement and support according to the data created by the new era of the educational process.

Keywords: *Distance learning, organizational issues, development prospects*

Περίληψη

Η παύση των ανθρώπινων δραστηριοτήτων λόγω της πανδημίας επέφερε σοβαρές επιπτώσεις σε διάφορους τομείς της καθημερινότητας. Το παρόν άρθρο παρουσιάζει το πλαίσιο των εκπαιδευτικών διεργασιών, όπως αυτό σχεδιάστηκε και εφαρμόστηκε στις συνθήκες έκτακτης ανάγκης οι οποίες διαμορφώθηκαν λόγω της τάχιστα και ευρείας εξάπλωσης του ιού σε παγκόσμιο μάλιστα επίπεδο, ενώ παράλληλα προτείνει τρόπους οργάνωσης της εξ αποστάσεως σχολικής εκπαίδευσης. Επιπροσθέτως, φιλοδοξεί να σκιαγραφήσει τις πρακτικές και τις τεχνολογίες εκείνες που απαιτούνται για την υποστήριξη τόσο του νέου μαθησιακού περιβάλλοντος όσο και των μελών της εκπαιδευτικής διαδικασίας. Παράλληλα τονίζει την αναγκαιότητα της ενισχυμένης προσφοράς σπουδών, ενώ εν κατακλείδι αναδεικνύει το διττό ρόλο του διδάσκοντα και τη σημαντικότητα της εργασιακής ενίσχυσης και υποστήριξης του σύμφωνα με τα δεδομένα που δημιούργησε η νέα εποχή της εκπαιδευτικής διαδικασίας.

Λέξεις-κλειδιά: *Εξ αποστάσεως σχολική εκπαίδευση, ζητήματα οργάνωσης, προοπτικές εξέλιξης*

Εισαγωγή

Η εξ αποστάσεως σχολική εκπαίδευση (εξΑΣΕ) υιοθετήθηκε από αρκετές χώρες στα τέλη του 19^{ου} αιώνα για την κάλυψη εκπαιδευτικών αναγκών σε μαθητές που αδυνατούσαν, λόγω δυσμενών συνθηκών ή και εξαιτίας της εδαφικής μορφολογίας,

να ενταχθούν στο συμβατικό σύστημα εκπαίδευσης (Βασάλα, 2005). Ως εξΑΣΕ νοείται η εκπαίδευση που παρέχεται από απόσταση σε άτομα σχολικής ηλικίας ή και ενήλικα στην πρωτοβάθμια και δευτεροβάθμια, δημόσια ή και ιδιωτική, εκπαίδευση υποστηρίζοντας τις σύγχρονες εκπαιδευτικές ανάγκες με την αξιοποίηση των νέων τεχνολογιών (Παπαδημητρίου, 2018). Υφίστανται δύο μορφές εξΑΣΕ, η αυτοδύναμη, ανεξάρτητη δηλαδή από οποιοδήποτε σύστημα συμβατικής σχολικής εκπαίδευσης, και η συμπληρωματική, η οποία λειτουργεί παράλληλα με τις σχολικές διεργασίες, παρέχοντας επιπρόσθετη υποστήριξη ή και κάλυψη γνωστικών αντικειμένων που απουσιάζουν από το πρόγραμμα σπουδών (Βασάλα, 2005). Μολονότι στην ελληνική πραγματικότητα το ενδιαφέρον για την εξΑΣΕ είναι συνεχώς αυξανόμενο (Κελενίδου, Αντωνίου & Παπαδάκης, 2017), ωστόσο η εφαρμογή της βρίσκεται ακόμη σε πιλοτικό (Μανούσου, 2017· Παπαδημητρίου, 2018) ή και ερευνητικό στάδιο (Μανούσου, 2016). Η καθυστερημένη αυτή αξιοποίηση των Τεχνολογιών Επικοινωνίας & Πληροφορίας (ΤΠΕ) στις εκπαιδευτικές διεργασίες οφείλεται σαφώς στο οικονομικό κόστος για την αγορά και χρήση του απαιτούμενου εξοπλισμού αλλά και την έλλειψη ενός κατάλληλα διαμορφωμένου παιδαγωγικού πλαισίου για την ενσωμάτωση των ΤΠΕ στις σχολικές κοινότητες (Αναστασιάδης, 2017).

Η πανδημία του κορωνοϊού αποτελεί μια κατάσταση έκτακτης ανάγκης, η οποία πλήττει εκτός της δημόσιας υγείας και των κοινωνικοοικονομικών εκφάνσεων της καθημερινότητας, και τις εκπαιδευτικές διαδικασίες. Στην προσπάθεια να διατηρηθούν ενεργά τα μέλη της εκπαιδευτικής κοινότητας, το Υπουργείο Παιδείας και Θρησκευμάτων (Υ.ΠΑΙ.Θ.) σχεδιάζει και εφαρμόζει από το Μάρτιο 2020 τρόπους εκπαίδευσης από απόσταση (Υ.ΠΑΙ.Θ., 2020α). Ωστόσο, αυτή η εξ αποστάσεως εκπαιδευτική διαδικασία, όπως εφαρμόζεται, παρουσιάζει φαινόμενα «*σχολειοποίησης*» (Αναστασιάδης, 2020), καθώς δε συνάδει πλήρως με τις αρχές και την έννοια της εξ αποστάσεως εκπαίδευσης (εξΑΕ), την αυτόνομη δηλαδή λειτουργία των εκπαιδευόμενων προς μια ευρετική πορεία αυτομάθησης (Λιοναράκης, 2005).

Το παρόν άρθρο αποτελεί προϊόν ανασκόπησης μελετών, σχετικών με την εξΑΣΕ γενικότερα, αλλά και με το πώς εκείνη εφαρμόστηκε την περίοδο της πανδημίας στη χώρα μας. Μέσω της σκιαγράφησης πρακτικών και τεχνολογιών που απαιτούνται για την υποστήριξη του νέου μαθησιακού περιβάλλοντος, το άρθρο αυτό παρουσιάζει το διττό ρόλο του διδάσκοντα και τη σημαντικότητα της εργασιακής ενίσχυσής του σύμφωνα με τα δεδομένα που δημιούργησε η νέα εποχή της εκπαιδευτικής διαδικασίας. Σκοπός του είναι, μέσω της συγκεντρωτικής παρουσίασης και συσχέτισης ήδη δημοσιευμένων μελετών, να αναδειχθεί η προβληματική εφαρμογή της εκπαιδευτικής διαδικασίας από απόσταση, όπως αυτή σχεδιάστηκε και εφαρμόστηκε, ενώ παράλληλα φιλοδοξεί να προτείνει τρόπους οργάνωσης εξΑΣΕ. Λαμβάνοντας μάλιστα υπόψη τις διαφορετικές ανάγκες, τις τυχόν ιδιαιτερότητες, το οικογενειακό περιβάλλον και τη διαφορετικού επιπέδου γνωστική και ψυχοσυναισθηματική ανάπτυξη των μαθητών, ζητήματα τα οποία διαφαίνονται στις βιβλιογραφικές αναφορές, η συλλογική εφαρμογή της προτεινόμενης υποδομής δύναται να επιφέρει τα επιθυμητά μαθησιακά αποτελέσματα.

Ζητήματα οργάνωσης και προβλήματα εφαρμογής

Η επιλογή της εξΑΣΕ μονόδρομος ως λύση κατά τη διάρκεια της πανδημίας

Η πανδημία επηρέασε άμεσα πολλούς και διαφορετικούς τομείς σε παγκόσμια μάλιστα κλίμακα, προκαλώντας πέρα των υπολοίπων ζητημάτων και κρίση των εκπαιδευτικών διεργασιών (Ράικου, Κωνσταντοπούλου & Λαβίδα, 2021). Η λύση στο πρόβλημα που δημιούργησαν οι έκτακτες συνθήκες ήταν η επιλογή της εξ αποστάσεως εκπαιδευτικής διαδικασίας, καταλύοντας όμως με αυτόν τον τρόπο τα

σταθερά χαρακτηριστικά της συμβατικής τυπικής εκπαιδευτικής διαδικασίας, όπως η σχετική σταθερότητα του προγράμματος σπουδών, το σταθερό ημερήσιο πρόγραμμα και η διαθεσιμότητα όλων των εκπαιδευτικών, ακολουθώντας περισσότερο χαρακτηριστικά μη τυπικής εκπαιδευτικής διεργασίας (Karalis, 2020:126).

Το Υ.ΠΑΙ.Θ. στις 10 Μαρτίου 2020 ανακοινώνει την αναστολή των εκπαιδευτικών διαδικασιών και με κοινή υπουργική απόφαση προχωρά στη προσωρινή απαγόρευση λειτουργίας βρεφονηπιακών και παιδικών σταθμών, νηπιαγωγείων, σχολικών μονάδων, ανωτάτων εκπαιδευτικών ιδρυμάτων, κέντρων ξένων γλωσσών, φροντιστηρίων και πάσης φύσεως εκπαιδευτικών δομών, φορέων και ιδρυμάτων, δημοσίων και ιδιωτικών, κάθε τύπου και βαθμού της χώρας για το χρονικό διάστημα από 11.3.2020 έως και 24.3.2020 (ΚΥΑ 16838/2020). Προκειμένου να διατηρηθεί η επαφή των μαθητών και των εκπαιδευτικών με την εκπαιδευτική διαδικασία, και όχι να καλυφθεί η διδακτέα ύλη -κατά την πρώτη περίοδο τουλάχιστον (Μάρτιος 2020 – Ιούνιος 2020)- το Υ.ΠΑΙ.Θ. εφαρμόζει εξΑΣΕ, η οποία βασίζεται σε τρεις άξονες: α. σύγχρονη εξΑΕ μέσω της πλατφόρμας σύγχρονης επικοινωνίας Webex Meetings, β. ασύγχρονη εξΑΕ μέσω των πλατφορμών e-class και e-me κατ' επιλογήν του διδάσκοντα, γ. αξιοποίηση της εκπαιδευτικής τηλεόρασης.

Αν και διακρίνεται μια καλοπροαίρετη διάθεση από πλευράς Υ.ΠΑΙ.Θ. να παραμείνουν ενεργά τα μέλη της εκπαιδευτικής κοινότητας, οι επιλογές του σχετίζονται περισσότερο με αποφάσεις επιβεβλημένης ανάγκης παρά με μια συνειδητή εκπαιδευτική πολιτική, έχοντας μάλιστα ως αποτέλεσμα την εδραίωση ενός κλασικού μαθησιακού μοντέλου και μιας δασκαλοκεντρικής προσέγγισης, η οποία ενισχύεται από την έλλειψη της ουσιαστικής επικοινωνίας και την απουσία της αλληλεπίδρασης μεταξύ των μελών της εκπαιδευτικής διαδικασίας (Σοφός, 2021). Γίνεται κατανοητό πως μέσα σε αυτό το πλαίσιο υστερεί η εφαρμογή της εξΑΣΕ ως προς την αποτελεσματικότητά της, καθώς οι οδηγίες του Υ.ΠΑΙ.Θ. προς τους εκπαιδευτικούς σχετίζονται περισσότερο με προτάσεις διαδικασιών και τρόπων λειτουργίας σύγχρονων και ασύγχρονων μεθόδων επικοινωνίας, παρά με τη διαμόρφωση ενός κατάλληλου παιδαγωγικού πλαισίου (Σοφός, 2021) αναδεικνύοντας ένα μαθητοκεντρικό σύστημα μάθησης.

Ο διαρκής κριτικός σχολιασμός από πλευράς των συνδικαλιστικών ομοσπονδιών τόσο για τις επιλογές του Υ.ΠΑΙ.Θ., όσο και τις ελλείψεις επιμορφώσεις των εκπαιδευτών (Σοφός, 2021), σε συνδυασμό με την απουσία ενός νομοθετικού πλαισίου, είχε ως αποτέλεσμα την άρνηση μερίδας εκπαιδευτικών για συμμετοχή και υλοποίηση της σύγχρονης εξΑΕ (Παπαδόπουλος, 2021). Από την άλλη μεριά, παρατηρείται μια φιλότιμη προσπάθεια εκ μέρους του μεγαλύτερου μέρους των εκπαιδευτικών για συνεισφορά (Σοφός, 2021), ενώ παράλληλα με την άμεση και επιτυχή ανταπόκρισή τους κατάφεραν να υπερνικήσουν ελλείψεις πολλών ετών (Παπαδόπουλος, 2021).

Γνώσεις και δεξιότητες των μελών της εκπαιδευτικής διαδικασίας: εκπαιδευτικοί και εκπαιδευόμενοι

Οι εκπαιδευτικοί καλούνται να ανταποκριθούν σε ζητήματα πρωτόγνωρα για τους ίδιους, με αποτέλεσμα, πέρα των τυπικών ψηφιακών δεξιοτήτων και των δεξιοτήτων εύρεσης και διαχείρισης κατάλληλου εκπαιδευτικού υλικού ως προϋποθέσεις για την ομαλή έκβαση της νέας εκπαιδευτικής διαδικασίας, να επιζητούνται δεξιότητες οι οποίες σχετίζονται άμεσα με τη εξ αποστάσεως εκπαιδευτική διαδικασία, όπως προσαρμοστικότητα, αυτονομία, αυτορρύθμιση, υποκίνηση, καθώς και επικοινωνιακές δεξιότητες (Ράικου κ.ά., 2021). Επιπροσθέτως, απαιτούνται από τους εκπαιδευτικούς γνώσεις και δεξιότητες: α. αξιοποίησης ψηφιακών πόρων, όπως αυτοί

διατίθενται από το Υ.ΠΑΙ.Θ., β. αναζήτησης, αξιολόγησης, αξιοποίησης κατάλληλα διαμορφωμένου εκπαιδευτικού υλικού ή ακόμα και εξ αρχής δημιουργίας του, γ. επιλογής ψηφιακών εργαλείων, δ. σχεδίασης ψηφιακών μαθημάτων και ε. επίλυσης ακόμη και απλών τεχνικών ζητημάτων (Λιακοπούλου & Σταυροπούλου, 2021).

Οι εκπαιδευτικοί ασκούν πλέον τα καθήκοντά τους μέσω της αξιοποίησης ενός νέου - για εκείνους- ψηφιακού μαθησιακού περιβάλλοντος, χωρίς όμως να έχει προηγηθεί επί της ουσίας κατάλληλη προετοιμασία, τόσο σε επίπεδο επιμόρφωσης ή επαγγελματικής κατάρτισης όσο και σε επίπεδο υποδομών με αποτέλεσμα να προσφέρεται μερική ή ελλιπής ενημέρωση σχετικά με τα χαρακτηριστικά της μαθησιακής διαδικασίας από απόσταση και πώς εν τέλει ένα τέτοιο σύστημα μάθησης δύναται να αξιοποιηθεί και να εφαρμοστεί στην εκπαιδευτική διαδικασία (Σοφός, 2021). Η ελλιπής αυτή ενημέρωση σε συνδυασμό με την αλλαγή του τρόπου του «διδάσκειν» αποτελούν παράγοντες που μπορούν να προκαλέσουν στους εκπαιδευτικούς εργασιακό άγχος και περαιτέρω δυσκολίες στον τρόπο διαχείρισης του νέου τρόπου διδασκαλίας (Ράικου κ.ά., 2021), μεγεθύνοντας μάλιστα το ψηφιακό χάσμα γενεών μεταξύ των μελών της εκπαιδευτικής διαδικασίας, αν συνυπολογιστεί ο αυξημένος μέσος όρος ηλικίας των εν ενεργεία εκπαιδευτικών (Κάτσικας, 2020) σε σχέση με τους ψηφιακά αυτόχθονες μαθητές της νέας εποχής.

Οι μαθητές, από την άλλη μεριά, βρίσκονται απέναντι σε ένα διαφορετικό και ξένο μαθησιακό περιβάλλον, το οποίο απαιτεί ασυνήθιστες ή και άγνωστες για εκείνους συμπεριφορές και στάσεις, αφού καλούνται να συμμετάσχουν σε μια τετράωρη εξ αποστάσεως εκπαιδευτική διαδικασία, κατά την οποία παρατηρούνται διαφορετικές διδακτικές προσεγγίσεις από εκπαιδευτικό σε εκπαιδευτικό (Σοφός, 2021), λόγω του πρωτόγνωρου χαρακτήρα της διαδικασίας στη χώρα μας, της ελλιπούς ενημέρωσης και του μη ρεαλιστικού προγραμματισμού, κυρίως κατά το πρώτο διάστημα της αντιμετώπισης της υγειονομικής κρίσης (Λιακοπούλου & Σταυροπούλου, 2021).

Προσβασιμότητα: Υλικοτεχνικές ελλείψεις και προβλήματα τεχνικών υποδομών

Πέρα από τις τυχόν ελλείψεις τεχνολογικών δεξιοτήτων των εκπαιδευτικών (Παπαδόπουλος, 2021), γεγονός που φέρει ως αποτέλεσμα την συνύπαρξη δύο ή και τριών διαφορετικών ταχυτήτων εκπαιδευτικών, σύμφωνα πάντα με το επίπεδο του ψηφιακού γραμματισμού τους (Σοφός, 2021), παρουσιάζονται ελλείψεις και στον τομέα του υλικοτεχνικού εξοπλισμού τόσο από εκπαιδευτικούς όσο και από ένα σημαντικό ποσοστό οικογενειών της εκάστοτε σχολικής κοινότητας, δυσχεραίνοντας τη διεκπεραίωση της σύγχρονης αυτής μορφής της διδασκαλίας (Παπαδόπουλος, 2021), ενώ παράλληλα στερεί το δικαίωμα της πρόσβασης στην εκπαιδευτική διαδικασία για εκπαιδευτικούς και μαθητές.

Η αξιοποίηση εξΑΕ συστημάτων προϋποθέτει την πρόσβαση στο διαδίκτυο από το σύνολο των μελών των εκπαιδευτικών διαδικασιών. Η ελλιπής όμως κατοχή κατάλληλων τεχνολογικών εργαλείων και η αδυναμία πρόσβασης στο διαδίκτυο - λόγω και της οικονομικής ύφεσης της προηγούμενης δεκαετίας που βίωσε το μεγαλύτερο μέρος του ελληνικού πληθυσμού (Αναστασιάδης 2020), αναδεικνύουν και ενισχύουν παράλληλα φαινόμενα κοινωνικής και ψηφιακής ανισότητας (Λιακοπούλου & Σταυροπούλου, 2021). Στη χώρα μας, άλλωστε, πρόσβαση στο διαδίκτυο έχουν μόλις οκτώ στα δέκα νοικοκυριά, ενώ λιγότεροι από τους μισούς πολίτες κατέχουν βασικές γνώσεις ΤΠΕ (Αναστασιάδης, 2020). Μειωμένη προσβασιμότητα παρατηρείται και εντός των σχολικών μονάδων της χώρας, καθώς η διαθεσιμότητα ηλεκτρονικών υπολογιστών ανά μαθητή είναι μόλις ένας προς τέσσερις, σε ποσοστό δηλαδή 25% (Reimers & Schleicher, 2020).

Η δυσλειτουργία των τεχνικών υποδομών, καθώς τα συστήματα της ασύγχρονης εξΑΕ τα οποία προϋπήρχαν αδυνατούσαν να καλύψουν την απότομη και ακραία αυξητική ζήτηση λόγω της πανδημίας, με αποτέλεσμα τη συχνή παύση λειτουργίας τους (Λιακοπούλου & Σταυροπούλου, 2021), αποτελεί παράγοντα μειωμένης προσβασιμότητας. Σε αυτό προστίθεται και η έλλειψη υποδομών των σταθερών ευρυζωνικών συνδέσεων που αδυνατούν να καλύψουν τον υπερβολικό φόρτο του Δικτύου και να διεκπεραιώσουν εξ ολοκλήρου το έργο της εξΑΕ. Για τον λόγο αυτό το Υ.ΠΑΙ.Θ. μαζί με το υπουργείο ψηφιακής Διακυβέρνησης προχωρούν σε συμφωνία με τις εταιρείες κινητής τηλεφωνίας για πρόσβαση σε ιστοσελίδες, οι οποίες χρησιμοποιούνται από το Υ.ΠΑΙ.Θ. για την εξΑΕ διαδικασία, ενδυναμώνοντας έτσι τις τεχνολογικές επιλογές που διατίθενται σε όλους τους εμπλεκόμενους στη νέα μορφή εκπαιδευτικής διεργασίας (Υ.ΠΑΙ.Θ., 2020β).

Αν και η αναστολή σχολικών δραστηριοτήτων λόγω της πανδημίας φαίνεται πως φτάνει στο τέλος, ωστόσο δεν αποκλείεται επαναξιοποίηση των εξΑΕ διαδικασιών στο εγγύς μέλλον. Συνεπώς επιβάλλεται η κατάλληλη προετοιμασία, ώστε να υπάρχει η ανάλογη ανταπόκριση και η επιθυμητή αποδοτικότητα των συγκεκριμένων διεργασιών.

Μέθοδοι οργάνωσης και προοπτικές εξέλιξης της εξΑΣΕ

Οργανώνοντας το πλαίσιο εξ αποστάσεως σχολικής εκπαίδευσης

Στην εκτάκτου ανάγκης εξΑΣΕ απαραίτητη θεωρείται η εφαρμογή μιας μαθητοκεντρικής εκπαιδευτικής διεργασίας, αποσκοπώντας στην πολύπλευρη υποστήριξη των μαθητών (Αναστασιάδης, 2020) και λαμβάνοντας παράλληλα υπόψη τόσο τις ανάγκες τους όσο και τις εκάστοτε τυχόν ιδιαιτερότητές τους. Για τη διεύρυνση της μαθησιακής υποστήριξης, επιτακτική είναι η ανάγκη για δόμηση πλούσιων σε νοήματα εκπαιδευτικών περιβαλλόντων, τα οποία δύνανται να παρέχουν αφενός πρόσβαση σε περεταίρω πηγές, αφετέρου συμμετοχή σε δίκτυα κοινοτήτων μάθησης (Νιανιούρης & Καλογιαννάκης, 2020).

Πρωτίστως όμως σημασίας είναι το δικαίωμα της πρόσβασης στο περιβάλλον εξΑΣΕ για κάθε μαθητή (Alí & Herrera, 2020) και διδάσκοντα (Αναστασιάδης, 2020). Στην προσπάθεια ενίσχυσης της προσβασιμότητας και διατήρησης της επαφής των μαθητών με το μαθησιακό περιβάλλον προτείνεται η επιπρόσθετη αξιοποίηση ενός από τα πιο δυναμικά μέσα μαζικής επικοινωνίας, της Εκπαιδευτικής Τηλεόρασης (Παπαδημητρίου, 2020).

Βασικοί παράγοντες ωστόσο που καθορίζουν το βαθμό επιτυχίας της εξΑΣΕ αποτελούν τόσο ο ποιοτικός σχεδιασμός και η ανάπτυξη ενός πολυμορφικού εκπαιδευτικού υλικού για την υποστήριξη της διδασκαλίας (Παπαδημητρίου & Λιοναράκης, 2010), όσο και η ποιότητα της επικοινωνίας μεταξύ μαθητών και διδασκόντων (Βασάλα, 2005), ενισχύοντας κατ' αυτόν τον τρόπο το αλληλεπιδραστικό τρίπτυχο μεταξύ διδάσκοντα – μαθητή – εκπαιδευτικού υλικού (Moore, 2005). Σύμφωνα με τον Λιοναράκη (2001), ο σχεδιασμός του εκπαιδευτικού υλικού πρέπει να βασίζεται στις πρότερες εμπειρίες και δεξιότητες των μαθητών, οι οποίοι μέσω της ενεργής συμμετοχής τους στην εκπαιδευτική διαδικασία, την αμφίδρομη επικοινωνία και την ανατροφοδότηση από τον διδάσκοντα οικοδομούν τη γνώση και αποκτούν νέες δεξιότητες.

Σημαντικό ρόλο εξίσου ενέχει και η υποστήριξη των γονέων, αφού οι τελευταίοι καλούνται να αναλάβουν πρόσθετα καθήκοντα και νέους ρόλους. Οι γονείς, παραμένοντας στο σπίτι και υποστηρίζοντας τους μαθητές για την επιτυχή ανταπόκρισή τους στο νέο εκπαιδευτικό περιβάλλον (Αναστασιάδης, 2020), χρίζουν ενδεχομένως πέραν γνωστικής υποστήριξης (Gallagher & Cottingham, 2020) και

ψυχολογικής. Η ψυχολογική και συναισθηματική υποστήριξη μαθητών και γονέων δύναται να πραγματοποιηθεί μέσω εικονικού γραφείου υποστήριξης (Ali & Herrera, 2020)

Αξιοποίηση μέσων και τεχνολογιών

Τα μέσα και οι τεχνολογίες, είτε ως δίαυλοι επικοινωνίας είτε ως μέσα μεταφοράς πληροφορίας, συμβάλλουν στην αποτελεσματικότητα της εξΑΣΕ, εφόσον ληφθούν υπόψη τα παιδαγωγικά χαρακτηριστικά τους (Bates, 2019). Μέσω της παράλληλης αξιοποίησης σύγχρονων (Webex Meetings) και ασύγχρονων μέσων (e-class, e-me), δύναται να εφαρμοστεί το μοντέλο της διαδικτυακής ανεστραμμένης τάξης, ως ένας αποκλειστικά εξ αποστάσεως τρόπος διδασκαλίας, δημιουργώντας ένα πλαίσιο συνεργατικής και ομότιμης μάθησης (Goksu & Duran, 2020· Guraya, 2020).

Εκτός των ψηφιακών δεδομένων (κείμενα, εικόνες, οπτικοακουστικό υλικό), μέσω της νέας γενιάς του Παγκόσμιου Ιστού δύναται να αξιοποιηθούν περαιτέρω εργαλεία (wiki, ιστολόγια, διαδραστικά βίντεο, κ.ά.). Διαδικτυακές πλατφόρμες όπως το Quizizz (<https://quizizz.com>), το Wordwall (<https://wordwall.net>) κ.ά. προσφέρουν πολύπλευρες δραστηριότητες, επιτρέποντας στους μαθητές να πειραματιστούν με διάφορες πτυχές των εκάστοτε γνωστικών αντικειμένων (Koutsouridou, 2014). Δημιουργείται έτσι ένα διαφορετικό εκπαιδευτικό περιβάλλον, το οποίο μέσω τεχνικών διαφοροποιημένης διδασκαλίας (καταιγισμός ιδεών, παιχνίδια ρόλων, projects, κ.ά.), δίνει προτεραιότητα στην ενεργητική και ενθαρρύνει τη συνεργατική μάθηση (Νιανιούρης & Καλογιαννάκης, 2020).

Μέσα σ' αυτό το πλαίσιο, πέρα από τη διεύρυνση των συναισθηματικών και κοινωνικών, την απόκτηση γνωστικών και την εξέλιξη των έμφυτων ψηφιακών δεξιοτήτων των μαθητών (Νιανιούρης & Καλογιαννάκης, 2020), αναπτύσσονται παράλληλα δεξιότητες σκέψης (Bates, 2019) και αυτορρύθμισης (Christensen & Alexander, 2020). Καθώς σε ένα περιβάλλον εξΑΣΕ, εκτός της βέλτιστης διαχείρισης του χρόνου μελέτης που απαιτείται, νομιμοποιείται επιπροσθέτως η συνεχής επαφή των μαθητών με τους ηλεκτρονικούς υπολογιστές, η δεξιότητα της αυτορρύθμισης αποτελεί μονόδρομο (Αναστασιάδης, 2020).

Ο σύγχρονος ρόλος του διδάσκοντα

Στο πλαίσιο του νέου μαθησιακού περιβάλλοντος, όπως διαμορφώνεται μέσω της εξΑΣΕ, ο ρόλος του διδάσκοντα αλλάζει ριζικά, αναβαθμίζεται, ενώ παράλληλα γίνεται περισσότερο απαιτητικός (Αμοργιανιώτη, 2020). Απαιτούνται δεξιότητες διαφορετικές από εκείνες ενός διδάσκοντα σε περιβάλλον συμβατικής εκπαίδευσης (Παπαδημητρίου & Λιοναράκης, 2010), αφού καλείται πλέον να σχεδιάσει και να οργανώσει παιδαγωγικά και με μαθητοκεντρική προσέγγιση έναν τρόπο διδασκαλίας εντελώς διαφορετικό και πιο σύνθετο (Αμοργιανιώτη, 2020).

Καθώς η εκπαιδευτική διαδικασία από απόσταση παρουσιάζει διαφορετικές προκλήσεις από εκείνες της συμβατικής διδασκαλίας, ο εκπαιδευτικός οφείλει να είναι δημιουργικός, καινοτόμος και ευέλικτος (Hanover Research, 2011). Ως εταίρος πλέον στη μαθησιακή διεργασία, μέσω της αμφίδρομης επικοινωνίας, της ενσυναίσθησης, της καθοδηγούμενης διδακτικής και της άμεσης ανατροφοδότησης, εμπνυχώνει και οδηγεί τους μαθητές μέσω μιας στοχαστικής προσέγγισης στη μάθηση (Beldarrain, 2006).

Ο εκπαιδευτικός του ρόλος μετατοπίζεται από τη συμβατική διδασκαλία στη συμβουλευτική υποστήριξη τόσο προς τους μαθητές όσο και προς το οικογενειακό τους περιβάλλον, προκειμένου αμφότεροι να ανταπεξέλθουν στις νέες και διαφορετικές απαιτήσεις (Αναστασιάδης, 2020). Παρακινεί τους μαθητές σε μια

ενεργητική εμπλοκή και μια διαρκή αλληλεπίδραση με το εκπαιδευτικό υλικό, με σκοπό την αυτόνομη κινητοποίησή τους προς την ανακάλυψη και οικοδόμηση της γνώσης (Παπαδημητρίου, 2018). Μέσω της συνεχούς και αμφίδρομης επικοινωνίας, ανταποκρίνεται στα αιτήματα των μαθητών για βοήθεια και τους ενθαρρύνει να επιτύχουν τους μαθησιακούς τους στόχους, ξεπερνώντας εμπόδια -πολλάκις και τεχνικής φύσεως- που τυχόν παρουσιάζονται κατά την εκπαιδευτική διεργασία. Πρόκειται συνεπώς για ένα διαφορετικό εκπαιδευτικό ρόλο καθώς, ενισχύοντας τις ικανότητες και την αυτοπεποίθηση των μαθητών, τους καθοδηγεί εντέλει στην ανάπτυξη των μαθησιακών τους δεξιοτήτων (O'Rourke, 2003).

Υποστηρίζοντας το διδάσκοντα

Απαραίτητη προϋπόθεση για την επιτυχή έκβαση της εκπαιδευτικής διαδικασίας από απόσταση θεωρείται η κατάρτιση και επαγγελματική ανάπτυξη των διδασκόντων, καθώς και η εξοικείωσή τους με τις αρχές και τη μεθοδολογία της εξΑΕ (Αρμακόλας, 2018). Με την έναρξη της υγειονομικής κρίσης, σημαντική προσφορά, ως προς την επαφή των εκπαιδευτικών με τη μεθοδολογία της εξΑΣΕ, ήταν εκείνη των Ελληνικού Ανοικτού Πανεπιστημίου και Πανεπιστημίου Αιγαίου, τα οποία σε συνεργασία με το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής συνέβαλαν στην επιμόρφωση των εκπαιδευτικών μέσω της παροχής ελεύθερης πρόσβασης σε Μαζικά Ανοικτά Διαδικτυακά Μαθήματα (Αναστασιάδης, 2020).

Συνεπώς, το Υ.ΠΑΙ.Θ. και οι αρμόδιοι φορείς οφείλουν να οργανώνουν συνεχώς μια σειρά επιμορφωτικών μοντέλων, δια ζώσης ή και διαδικτυακά, τα οποία να αναδεικνύουν αφενός τη σημασία της μαθητοκεντρικής διδακτικής προσέγγισης και της συνεργατικής οικοδόμησης της γνώσης, αφετέρου την παιδαγωγική αξιοποίηση των ασύγχρονων μαθησιακών περιβαλλόντων και τις δεξιότητες που απαιτούνται για την καλύτερη δυνατή αξιοποίηση σύγχρονων περιβαλλόντων εξΑΕ (Αναστασιάδης, 2020).

Πιο συγκεκριμένα, δύναται να υλοποιηθούν και αξιοποιηθούν ως επιμορφωτικά μοντέλα Μαζικά Ανοικτά Διαδικτυακά Μαθήματα (MOOC), (τηλε)ημερίδες, (τηλε)διημερίδες, σεμινάρια, ταχύρρυθμα επιμορφωτικά προγράμματα υπό τη σκέπη είτε Πανεπιστημιακών ιδρυμάτων είτε Περιφερειακών Κέντρων Εκπαιδευτικού Σχεδιασμού (ΠΕ.Κ.Ε.Σ.), με στόχο τη μύηση και την επαγγελματική ανάπτυξη των διδασκόντων σε θέματα εξΑΣΕ (Μανούσου, Ιωακειμίδου, Παπαδημητρίου & Χαρτοφύλακα, 2021).

Στην αποτελεσματικότητα του νέου ρόλου του εκπαιδευτή, πέρα από τις ευκαιρίες ανάπτυξης δεξιοτήτων και γνώσεων, συμβάλλουν εξίσου και άλλες μορφές υποστήριξης, είτε οικονομικής (Christensen & Alexander, 2020), είτε και ψυχοσυναισθηματικής φύσεως. Αρμόδιοι φορείς δύναται να οριστούν είτε οι σχολικές μονάδες είτε και οι περιφέρειες, οι οποίες θα πρέπει να επιδιώκουν την κοινωνικοσυναισθηματική ευημερία των διδασκόντων (Ali & Herrera, 2020).

Στο ίδιο μήκος κύματος με την Εκπαιδευτική τηλεόραση, το δημόσιο δίκτυο ραδιοτηλεόρασης θα μπορούσε να μετέχει ενεργά στη μετάδοση πρακτικών και μεθόδων για την καλύτερη δυνατή αξιοποίηση τεχνολογιών προς ενίσχυση της αποτελεσματικής μάθησης (Ali & Herrera, 2020), αναδεικνύοντας τη προσβασιμότητα στη γνώση και το δικαίωμα στη μάθηση και τη γνώση.

Εκτός των αποφάσεων και τελικών επιλογών των επίσημων φορέων, αξιολογη ενέργεια αποτελεί η συναδελφική υποστήριξη και ο διάλογος μεταξύ των εκπαιδευτικών (O'Rourke, 2003). Η αλληλοδιδασκτική μέθοδος αποτελεί καίρια πρακτική, με τους εκπαιδευτικούς να προχωρούν στην αλληλοϋποστήριξη μεταξύ

τους δημιουργώντας, είτε δια ζώσης είτε και στα μέσα κοινωνικής δικτύωσης, ομάδες αλληλεγγύης, ως άλλες κοινότητες μάθησης (Αναστασιάδης, 2020).

Συμπεράσματα

Η πανδημία αφενός δημιούργησε πλειάδα κοινωνικοοικονομικών προβλημάτων, αφετέρου, όσον αφορά τον τομέα της εκπαίδευσης, ανέδειξε τα κενά σε υποδομές, κυρίως λόγω της πρότερης οικονομικής ύφεσης, αλλά και τις ελλειμματικές εκπαιδευτικές πολιτικές σε θέματα αξιοποίησης νέων τεχνολογιών και ψηφιακών μέσων (Σοφός, 2021). Παράλληλα, μέσω της αναγκαστικής εφαρμογής εξΑΣΕ έγινε αισθητή η ανάγκη για μετάβαση σε ένα διαφορετικό μαθησιακό περιβάλλον (Αναστασιάδης, 2020). Βασικές όμως προϋποθέσεις για την επιτυχή λειτουργία ενός περιβάλλοντος εξΑΣΕ αποτελούν η μαθητοκεντρική διάσταση του πλαισίου διδασκαλίας, το ποιοτικά διαμορφωμένο πολυμορφικό υλικό, η παροχή και πρόσβαση σε τεχνολογικά μέσα και η πολύπλευρη υποστήριξη τόσο των μαθητών και του οικογενειακού περιβάλλοντός τους, όσο και του διδάσκοντα προκειμένου να ανταπεξέλθει στο διαφορετικό αλλά σύγχρονο ρόλο του.

Αν και πραγματοποιήθηκε καθυστερημένα μονομερής επιμορφωτική διαδικασία - κυρίως για τη λειτουργία της πλατφόρμας Webex Meetings- δεν καλύφθηκαν αρκετοί τομείς, όπως για παράδειγμα οι πλατφόρμες ασύγχρονης εξΑΕ, οι ψηφιακοί πόροι του ΥΠΑΙΘ, η μεθοδολογία της εξΑΕ και τα διάφορα νομικά θέματα (Λιακοπούλου & Σταυροπούλου, 2021). Ακόμη και στη 2^η περίοδο από τον Οκτώβριο 2020 ως τις αρχές Μαΐου 2021 (με μια μικρή επιστροφή στις σχολικές αίθουσες στις αρχές Ιανουαρίου 2021 ως τα μέσα Φεβρουαρίου 2021) αν και περίμενε κανείς πως θα πραγματοποιηθούν ουσιαστικές κινήσεις ως προς τις παιδαγωγικές διαστάσεις της εξΑΕ, ωστόσο η έμφαση κυρίως στην τεχνολογική διάσταση αντί της οριοθέτησης και εφαρμογής ενός παιδαγωγικού πλαισίου, είχε ως αποτέλεσμα τη άκριτη μεταφορά των λειτουργιών του σχολικού περιβάλλοντος σε ένα σύστημα εξΑΕ, γεγονός που συνέβαλε στο δασκαλοκεντρικό χαρακτήρα της εξΑΕ και τα ελλιπή επίπεδα αλληλεπίδρασης μεταξύ δασκάλου – μαθητή (Αναστασιάδης, 2020).

Μολονότι η εξΑΣΕ δύναται να δώσει λύσεις σε διάφορα εκπαιδευτικά ζητήματα (Κελενίδου κ.ά., 2017), στην Ελλάδα, εκτός κάποιων συγκεκριμένων προγραμμάτων δεν έχει πραγματοποιηθεί ευρύτερη αξιοποίηση των δυνατοτήτων της. Ωστόσο, η γεωμορφολογία της χώρας (Βασάλα, 2005) και οι ελλείψεις εκπαιδευτικού προσωπικού (Cnn Greece, 2019) θα μπορούσαν να αποτελέσουν λόγους εφαρμογής συμπληρωματικής εξΑΣΕ, συμβάλλοντας έτσι στην αναβάθμιση της σχολικής κοινότητας.

Βιβλιογραφικές αναφορές

Ελληνόγλωσση

- Αμοργιανιώτη, Ε. (2020). Ο ρόλος του εκπαιδευτικού στη σχολική εξ αποστάσεως εκπαίδευση την εποχή του Covid-19. Ποιοτική Προσέγγιση στη Δευτεροβάθμια Εκπαίδευση. *International Journal of Educational Innovation*, 2(7), 63-73. Ανακτήθηκε στις 30 Μαρτίου, 2021 από https://journal.eepek.gr/assets/uploads/manuscripts/manuf_250_qfwwJu1582.pdf
- Αναστασιάδης, Π. (2017). «ΟΔΥΣΣΕΑΣ 2000-2015»: Σχολική Εξ Αποστάσεως Εκπαίδευση με την χρήση των ΤΠΕ στην πρωτοβάθμια εκπαίδευση. Μια αποτίμηση της ερευνητικής συνεισφοράς. *Ανοικτή Εκπαίδευση: το περιοδικό για την Ανοικτή και εξ Αποστάσεως Εκπαίδευση και την Εκπαιδευτική Τεχνολογία*, 13(1), 88-128.
- Αναστασιάδης, Π. (2020). Η Σχολική Εξ Αποστάσεως Εκπαίδευση στην εποχή του Κορωνοϊού COVID-19: το παράδειγμα της Ελλάδας και η πρόκληση της μετάβασης στο «Ανοικτό Σχολείο της Διερευνητικής Μάθησης, της Συνεργατικής Δημιουργικότητας και της Κοινωνικής Αλληλεγγύης». *Ανοικτή Εκπαίδευση: το περιοδικό για την Ανοικτή και εξ Αποστάσεως*

- Εκπαίδευση και την Εκπαιδευτική Τεχνολογία*, 16(2), 20-48. doi:<https://doi.org/10.12681/jode.25506>
- Αρμακόλας, Σ. (2018). *Διερεύνηση, ανάλυση και μελέτη των παραγόντων που επιδρούν σε περιβάλλον σύγχρονης τηλεεκπαίδευσης με αξιοποίηση συμμετοχικών-βιωματικών τεχνικών* (Διδακτορική Διατριβή). Πανεπιστήμιο Πατρών. Πάτρα.
- Βασάλα, Π. (2005). Εξ αποστάσεως σχολική εκπαίδευση. Στο: Α. Λιοναράκης (Επιμ.), *Ανοικτή και εξ αποστάσεως εκπαίδευση. Παιδαγωγικές και τεχνολογικές εφαρμογές*, 53-64. Πάτρα: Ελληνικό Ανοικτό Πανεπιστήμιο.
- Cnn Greece. (2019, Νοέμβριος 05). Συγκέντρωση διαμαρτυρίας στο υπουργείο Παιδείας για τις ελλείψεις εκπαιδευτικών στα σχολεία. *Cnn Greece*. Ανακτήθηκε στις 30 Μαρτίου, 2021 από <https://www.cnn.gr/ellada/story/196338/sygkentrosi-diamartyrias-sto-ypourgeio-paideias-gia-tis-elleipseis-ekpaideytikon-sta-sxoleia>
- Κάτσικας, Χ. (2020, 5 Ιουνίου). Έρευνα: Λιγότεροι και πιο γερασμένοι οι Έλληνες καθηγητές. *Alfavita*. Ανακτήθηκε 19 Μαΐου, 2021 από: https://www.alfavita.gr/ekpaideysi/324278_ereyna-ligoteroi-kai-piogerasmenoi-oi-ellines-kathigites
- Κελενίδου, Π., Αντωνίου, Π., & Παπαδάκης, Σ. (2017). Η εξ αποστάσεως σχολική εκπαίδευση. Συστηματική ανασκόπηση της ελληνικής και διεθνούς βιβλιογραφίας. *Διεθνές Συνέδριο για την Ανοικτή & εξ Αποστάσεως Εκπαίδευση*, 9(2A), 168-184.
- ΚΥΑ 16838 (2020). ΦΕΚ 783/Β/10-3-2020.
- Λιακοπούλου, Ε., & Σταυροπούλου, Ε. (2021). Εξ αποστάσεως εκπαίδευση στο ελληνικό σχολείο κατά την περίοδο του covid-19: προβληματισμοί, δυσκολίες και αναληφθείσες ενέργειες αντιμετώπισής τους. *1ο Διεθνές Διαδικτυακό Εκπαιδευτικό Συνέδριο Από τον 20ο στον 21ο αιώνα μέσα σε 15 ημέρες*, (1), 331-341.
- Λιοναράκης, Α. (2001). Ανοικτή και εξ αποστάσεως πολυμορφική εκπαίδευση. Προβληματισμοί για μια ποιοτική προσέγγιση σχεδιασμού διδακτικού υλικού. Στο Α. Λιοναράκης (Επιμ.), *Απόψεις και Προβληματισμοί για την Ανοικτή και εξ Αποστάσεως Εκπαίδευση*, 33-52. Αθήνα: Προπομπός.
- Λιοναράκης, Α. (2005). Ανοικτή και εξ Αποστάσεως Εκπαίδευση και Διαδικασίες Μάθησης. Στο Α. Λιοναράκης (Επιμ.), *Παιδαγωγικές και Τεχνολογικές Εφαρμογές*, 13-38. Πάτρα: Ελληνικό Ανοικτό Πανεπιστήμιο. ISBN: 960-538-583-X.
- Μανούσου, Ε. (2016). Editorial. *Ανοικτή Εκπαίδευση: το περιοδικό για την Ανοικτή και εξ Αποστάσεως Εκπαίδευση και την Εκπαιδευτική Τεχνολογία*, 12(2), 4. doi:<https://doi.org/10.12681/jode.10870>
- Μανούσου, Ε. (2017). Editorial. *Ανοικτή Εκπαίδευση: το περιοδικό για την Ανοικτή και εξ Αποστάσεως Εκπαίδευση και την Εκπαιδευτική Τεχνολογία*, 13(1), 3-4. doi:<https://doi.org/10.12681/jode.14028>
- Μανούσου, Ε., Ιωακειμίδου, Β., Παπαδημητρίου, Σ. & Χαρτοφύλακα, Α. (2021). Προκλήσεις και καλές πρακτικές για την επιμόρφωση εκπαιδευτικών στην εξ Αποστάσεως Εκπαίδευση στον ελληνικό χώρο κατά την περίοδο της πανδημίας. *Ανοικτή Εκπαίδευση: το περιοδικό για την Ανοικτή και εξ Αποστάσεως Εκπαίδευση και την Εκπαιδευτική Τεχνολογία*, 17(1), 19-37. doi:<https://doi.org/10.12681/jode.26762>
- Νιανιούρης, Α., & Καλογιαννάκης, Μ. (2020). Δημιουργία Πολυμορφικού Εκπαιδευτικού Περιβάλλοντος με τη μέθοδο της ΕξΑΕ στην ενότητα «Έρευνά και Ανακαλύπτω» της Στ' τάξης: «Αναπνευστικό σύστημα». *Ανοικτή Εκπαίδευση: το περιοδικό για την Ανοικτή και εξ Αποστάσεως Εκπαίδευση και την Εκπαιδευτική Τεχνολογία*, 16(1), 145-175.
- Παπαδημητρίου, Σ. (2018). Σχολική εξ Αποστάσεως Εκπαίδευση: Μελέτες περίπτωσης στο Ελληνικό Εκπαιδευτικό Σύστημα. Στο Γ. Παπαδημητρίου & Χ. Κωσταρής (Επιμ.), *Πρακτικά 3ου Πανελληνίου Συνεδρίου «Εκπαίδευση στον 21ο αιώνα: Αναζητώντας την καινοτομία, την τέχνη, τη δημιουργικότητα»*, Γ' τόμος, 85-98. Αθήνα. Ανακτήθηκε στις 21 Μαρτίου, 2021 από <https://www.dropbox.com/s/paf10nfp20nzdhv/3%CE%BF%20%CE%A3%CF%85%CE%BD%CE%AD%CE%B4%CF%81%CE%B9%CE%BF%20-%20%CE%93%20%CF%84%CF%8C%CE%BC%CE%BF%CF%82.pdf?dl=0>
- Παπαδημητρίου, Σ. (2020). Η συμβολή της Εκπαιδευτικής Τηλεόρασης στην εξ αποστάσεως Σχολική Εκπαίδευση. *Ανοικτή Εκπαίδευση: το περιοδικό για την Ανοικτή και εξ Αποστάσεως Εκπαίδευση και την Εκπαιδευτική Τεχνολογία*, 16(2), 49-66. doi:<https://doi.org/10.12681/jode.24560>
- Παπαδημητρίου, Σ., & Λιοναράκης, Α. (2010). Ο Ρόλος του Καθηγητή - Συμβούλου και η ανάπτυξη μηχανισμού υποστήριξής του στην εξ Αποστάσεως Εκπαίδευση. *Ανοικτή Εκπαίδευση: το περιοδικό για την Ανοικτή και εξ Αποστάσεως Εκπαίδευση και την Εκπαιδευτική Τεχνολογία*, 6(1,2), 106-122. doi:<https://doi.org/10.12681/jode.9754>

- Παπαδόπουλος, Σ. (2021). Εξ Αποστάσεως Εκπαίδευση: Διοικητικά-Οργανωτικά-Θεσμικά Προβλήματα στην Πρωτοβάθμια Εκπαίδευση. *1ο Διεθνές Διαδικτυακό Εκπαιδευτικό Συνέδριο Από τον 20ο στον 21ο αιώνα μέσα σε 15 ημέρες*, (1), 373-381.
- Ράικου, Ν., Κωνσταντοπούλου, Γ., & Λαβίδα, Κ. (2021). Άγχος και δεξιότητες εκπαιδευτικών κατά τη διαχείριση της εκπαιδευτικής κρίσης λόγω της πανδημίας COVID-19. *1ο Διεθνές Διαδικτυακό Εκπαιδευτικό Συνέδριο Από τον 20ο στον 21ο αιώνα μέσα σε 15 ημέρες*, (1), 521-531.
- Σοφός, Α. Λ. (2021). Εκπαίδευση υπό έκτακτες συνθήκες ή εξ αποστάσεως σχολική εκπαίδευση; Προβληματισμοί και ζητήματα που προκύπτουν για τον εκπαιδευτικό και προοπτικές για το μέλλον. *1ο Διεθνές Διαδικτυακό Εκπαιδευτικό Συνέδριο Από τον 20ο στον 21ο αιώνα μέσα σε 15 ημέρες*, (1), 38-50.
- Υ.ΠΑΙ.Θ. (2020α). *Οδηγίες για ασύγχρονη εξ αποστάσεως εκπαίδευση*. Ανακτήθηκε στις 21 Μαρτίου, 2021 από https://www.minedu.gov.gr/publications/docs2020/%CE%A3%CE%A5%CE%9D_%CE%A3%CE%A4%CE%9F_39676.pdf
- Υ.ΠΑΙ.Θ. (2020β). *06-04-20 Χωρίς χρέωση από κινητά δίκτυα η πρόσβαση σε ψηφιακές πλατφόρμες για την εξ αποστάσεως εκπαίδευση*. Ανακτήθηκε στις 19 Μαΐου, 2021 από: <https://www.minedu.gov.gr/news/44583-06-04-20-xoris-xreosi-apo-kinita-diktya-i-prosvasi-se-psifiakes-platformes-gia-tin-eks-apostaseos-ekpaidefsi-2>

Ξενογλώσση

- Ali, T. & Herrera, M. (2020). Distance Learning During COVID-19: 7 Equity Considerations for Schools and Districts. Issue Brief. *Southern Education Foundation*.
- Bates, A. W. (2019). *Teaching in a Digital Age [eBook version]*, 2nd Edition. Vancouver, B.C.: Tony Bates Associates Ltd.
- Beldarrain, Y. (2006). Distance education trends: Integrating new technologies to foster student interaction and collaboration. *Distance education*, 27(2), 139-153.
- Christensen, R. & Alexander, C. (2020). Preparing K-12 Schools for a Pandemic Before It Occurs. *Journal of Technology and Teacher Education*, 28(2), 261-272. Waynesville, NC USA: Society for Information Technology & Teacher Education. Retrieved March 18, 2021 from <https://www.learntechlib.org/primary/p/216257/>
- Gallagher, H. A., & Cottingham, B. (2020). Improving the Quality of Distance and Blended Learning. *EdResearch for Recovery Project*, 8.
- Goksu, D. Y., & Duran, V. (2020). Flipped Classroom Model in the Context of Distant Training. In S. Idin (Ed.), *Research highlights in education and science 2020*, 104-127. International Society for Research in Education and Science (ISRES). Retrieved March 29, 2021 from https://www.researchgate.net/profile/Ismail-Doenmez-3/publication/347976048_STEM_Education_Dimensions_from_STEM_Literacy_to_STEM_Assessment/links/5feb106092851c13fed04e55/STEM-Education-Dimensions-from-STEM-Literacy-to-STEM-Assessment.pdf#page=108
- Guraya, S. (2020). Combating the COVID-19 outbreak with a technology-driven e-flipped classroom model of educational transformation. *Journal of Taibah University Medical Sciences* (2020) 15(4), 253-254. doi: <https://doi.org/10.1016/j.jtumed.2020.07.006>
- Hanover Research (2011). Distance Education Models and Best Practices. *Academy Administration Practice*. Retrieved March 18, 2021 from https://www.imperial.edu/ivc/files/Distance_Education_Models_and_Best_Practices.pdf
- Karalis, T. (2020). Planning and evaluation during educational disruption: Lessons learned from COVID- 19 pandemic for treatment of emergencies in education. *European Journal of Education Studies*, 7 (4), 125-142.
- Koutsoupidou, T. (2014). Online distance learning and music training: benefits, drawbacks and challenges. *Open Learning: The Journal of Open, Distance and e-Learning*, 29(3), 243-255.
- Moore, M. (2005). Theory of transactional distance. In D. Keegan (Ed.), *Theoretical principles of distance education [eBook version]*, 22-38. New York: Routledge
- O'Rourke, J. (2003). *Tutoring in open and distance learning: A handbook for tutors*. Commonwealth of Learning, Vancouver. doi:<http://hdl.handle.net/11599/121>
- Reimers, F.M. & Schleicher, A. (2020). *A Framework to Guide an Education Response to the COVID-19 Pandemic of 2020*. OECD, Paris. Ανακτήθηκε στις 19 Μαΐου, 2021 από https://read.oecd-ilibrary.org/view/?ref=126_126988-t63lxosohs&title=A-framework-to-guide-an-education-response-to-the-Covid-19-Pandemic-of-2020

Tinubu Ali, T. & Herrera, M. (2020). *Distance learning during COVID-19: Seven equity considerations for schools and districts*. Atlanta, GA: Southern Education Foundation. Retrieved March 18, 2021 from <https://www.southerneducation.org/covid-19-digital-equity/>